

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE LİDER İHRACATÇI SEKTÖRLERİN DİKEY UZMANLAŞMA PAYLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR¹
Mehmet ZANBAK²

ÖZET

Bir ülke ihraç ettiği bir malın üretiminde ithal girdiye yer veriyorsa bu durum ihracatçı ülkenin dikey uzmanlaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 5 sektörün dikey uzmanlaşma paylarını karşılaştırmalı olarak analiz etmek ve COVID-19 pandemisinin söz konusu sektörler ile Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki olası etkilerini değerlendirmektir. Araştırmada hesaplanan dikey uzmanlaşma payları yardımıyla lider ihracatçı sektörlerin ve toplam Türkiye ihracatının ithal girdi kullanımına dikkat çekilmekte ve ithal girdi bağımlılığının azaltılmasına yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Çeyreklik verilerden hareketle yapılan analiz sonucunda 2018-2020 döneminde hem sektörel bazda hem de Türkiye genelinde ithal girdi bağımlılığının arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte makinalar sektörü ihracatta yabancı katma değer oranı en yüksek sektör olarak tespit edilirken, tekstil, ihracatta yabancı girdi oranı en düşük sektör olarak kendini göstermektedir. Ayrıca toplam ihracatın dikey uzmanlaşma payı, 2020 yılının ikinci çeyreğinde pandeminin ihracatı yavaşlatması etkisiyle bir gerileme gösterse de, bu süreç yılın son çeyreğinde tersine dönmüş ve yeniden yukarı yönlü ivmelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dikey uzmanlaşma, ithal girdi bağımlılığı, ihracatçı sektörler, Türkiye.

¹ Reyhan Özeş Özgür, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Gümrük İşletme Bölümü, rozes@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0842-0590, (Sorumlu Yazar).

² Mehmet Zambak, Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü İstatistik Ana Bilim Dalı, mehmetzambak@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9838-9063.

A COMPARATIVE ANALYSIS of the VERTICAL SPECIALIZATION SHARES of TURKEY'S MAIN EXPORTING SECTORS DURING the COVID-19 PANDEMIC PERIOD

ABSTRACT

When a country uses imported inputs in the manufacturing of a good it exports, the exporting country becomes vertically specialized. The goal of this study is to compare the vertical specialization ratios of the five sectors that Turkey exports the most, as well as to assess the potential consequences of the COVID-19 pandemic on these sectors' and Turkey's global trade. The usage of imported inputs in the major exporting industries and total Turkish exports is highlighted using vertical specialization ratios calculated in the research, and remedies are suggested to lessen dependence on imported inputs. According to the findings of the quarterly data analysis, Turkey's reliance on imported inputs has increased both on a sectoral and overall basis in the 2018-2020 period. On the other hand, although the machinery industry is identified as having the highest foreign added value in exports, the textile sector is identified as having the lowest foreign input ratio in exports. Furthermore, even though the vertical specialization ratios of total exports declined in the second quarter of 2020 due to the pandemic-related slowdown in exports, this trend was reversed in the last quarter of the year and accelerated upwards again.

***Keywords:** Vertical specialization, dependency on imported inputs, exporting sectors, Turkey.*

1. GİRİŞ

Küresel ekonomik sistemin gelişmesiyle ve özellikle ticarete konu olan mallara ilişkin ulusal sınırların ortadan kalkmasıyla uluslararası ticarete yapısal dönüşümler yaşanmış ve bu süreç dış ticaret teorisinin de önceki dönemlere göre farklılaşmasıyla süregelmiştir. Bu süreç üretim zincirlerinin de değişmesini sağlarken, tek merkezli üretim yapısından çok aşamalı ve ülkeli yapıya geçişin önünü açmıştır. Bu noktada firmaların maliyet, altyapı, rekabet gücü, pazara uzaklık gibi faktörleri gözettileri ve üretim odağını çeşitlendirerek avantaj sağlamayı hedefledikleri görülmektedir (Saygılı vd., 2010: 34-129). İhracatçı bir ülkenin üretim sürecinde ithal girdi kullanması ülkenin dikey uzmanlaşması yolunu açarken, uluslararası entegrasyonlar ve ülkelerarası ekonomik ilişkiler bu aşamada önem kazanmaktadır. Bu çalışmada da COVID-19 pandemisi dönemini de içine alan bir süre zarfında Türkiye

ekonomisindeki lider ihracatçı sektörlerin³ dikey uzmanlaşma düzeyi analiz edilmektedir. Bir başka ifadeyle, 2020 yılının çeyreklik verileri ışığında ihracatın en yüksek seviyede yapıldığı ilk 5 sektör olan motorlu kara taşıtları, parça ve aksesuarları; kazanlar ve makineler; demir çelik; elektrikli makineler ve cihazlar ile tekstil (örme giyim ve aksesuarı) sektörlerinin dikey uzmanlaşma derecesinin pandemiden nasıl etkilendiği incelenmektedir. Bununla birlikte bu sektörlerin ithal girdi bağımlılığı, ihracat ürünleri üretebilmesi gerekli olan ithal girdinin toplam üretimdeki payı ve buradan hareketle dikey uzmanlaşma düzeylerinin tespiti çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada dikey uzmanlaşmanın ihracatçı ülkeye sağladığı avantaj ve dezavantajlar ile olası ithal girdi bağımlılığın giderilmesi için izlenmesi gereken yollara da dikkat çekilmektedir.

Çalışmanın ilk başlığı altında dikey uzmanlaşmanın kavramsal çerçevesi ile ekonomilere sağlamış olduğu avantaj ve dezavantajlara yer verilmektedir. Takip eden başlık altında ampirik literatür özetlenmekte, üçüncü bölümünde ise dikey uzmanlaşmanın ölçüm yöntemi ile Türkiye’de en fazla ihracatın yapıldığı ilk 5 sektörün ithal girdi bağımlılığına ilişkin sonuçlar değerlendirilmektedir. Sonuç başlığı altında elde edilen bulgulardan hareketle sektörel bazda dışa bağımlılığın en az seviyeye çekilebilmesi için politika önerileri sıralanmaktadır.

2. DİKEY UZMANLAŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Teknolojik altyapının gelişmesiyle küreselleşmenin her geçen gün hız kazandığı günümüzde çok merkezli üretim yapısı firmaların bağımlılık derecelerini etkilemekte ve uluslararası ticaret yeni bir yapıya dönüşmektedir. Bu noktada dikey uzmanlaşma önem kazanmaktadır ki yurt içinde ihracat edilmek üzere üretilen ürünlerin içindeki ithal girdi kullanımını şeklinde genelleştirilebilecek dikey uzmanlaşma, ülkelerin temelde üretim süreçlerindeki bağımlılıklarını yansıtmaktadır. Bu noktada Gökalp ve Akgün (2011: 52) ile Hummels vd. (1998: 80-81) dikey uzmanlaşmanın ortaya çıkabilmesi için nihai malın mutlaka ihracat edilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Üç ülkeli bir ticaret modelinde A ülkesinin girdi (ara malı) olarak kullanılacak malları ürettiği ve bunu B ülkesine sattığı varsayımı altında, B ülkesi, A’dan ithal ettikleri ile yurt içi girdileri (emek, sermaye ve hammadde) bir araya getirmekte, elde edilen ürünün bir kısmını C

³ Söz konusu lider ihracatçı sektörlerin ve Türkiye’nin 2018-2020 yılları arasındaki toplam dış ticaret verileri Ek 1’de sunulmuştur.

ülkesine ihraç etmektedir. Bu noktada eğer girdi ithalatı ya da devamında nihai malın ihracatı gerçekleşmezse B ülkesinin dikey uzmanlaşması mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla B özelinde dikey uzmanlaşma seviyesinin ölçüme konu edilebilmesi için A'dan mutlaka ithal girdi temin etmesi ve bununla birlikte kendi altyapısını kullanarak ürettiği nihai ürünün belirli bir kısmını C'ye ihraç etmesi şarttır (Gökalp ve Akgün, 2011:50).

Birden fazla adımı içeren bu üretim aşaması, nihai malın daha düşük fiyata ve nispeten düşük kaliteye sahip olmasıyla süregelmekte ve hatta söz konusu süreç ara malı bağımlılığının şiddetlenmesiyle sonuçlanabilmektedir (Gökalp ve Aygün, 2011:50-51). İhracatçı ülkenin dikey uzmanlaşma derecesini faktör bileşim oranı ile beşerî sermayenin kalitesi etkileyebilmekte, üretim yapısı üzerinde ise politik çevre ile makroekonomik istikrar etkili olabilmektedir. Burada tabii ki dış ticarete uygulanan vergiler, ürün içeriği, teknolojik altyapı ve piyasa gücü dikey uzmanlaşmayı etkileyen unsurlar arasında sıralanmaktadır (Gökalp ve Akgün, 2011: 52). Kurtoğlu (2011) ise dikey uzmanlaşmayı etkileyen temel faktörlere değindiği çalışmasında üretim etkinliği ve işgücü maliyetlerini öne çıkarmıştır. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi de bir ülkenin üretimin bütününden ziyade, belirli aşamalarında uzmanlaşabileceğini ve verimliliğe ulaşabileceğini vurgulamakta ve ancak bu şekilde düşük maliyetle üretimin gerçekleştirebileceğine dikkat çekmektedir. Bu teoriye göre ülke verimli, düşük maliyetli üretim yapabildiği ürünlerde uzmanlaşmalı, söz konusu üretim sürecinden ortaya çıkan arz fazlasını ihraç etmeli, karşılıklı üstünlüklere sahip olmadığı ürünleri (girdileri) ise ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2017; 19).

Ülkeleri üretim ve ticaret yapılarını farklılaştırmak suretiyle çok merkezli dış ticarete yönelten temel faktörlerin başında düşük maliyetle üretim ile kâr maksimizasyonu hedefi gelmektedir. Bu noktada maliyet avantajı, vergi avantajı, faktör sahipliği avantajı ve sürdürülebilirlik ile ekonomik istikrar avantajından yararlanmak için ülkelerin önemli bir kısmı yurtdışından ucuz ara malı teminine yönelmektedir. Bunun yanında nispeten düşük maliyetle yüksek kaliteli girdiye ulaşma dikey uzmanlaşmaya giden ülkelerin avantajları arasında sıralanırken, söz konusu girdilerin teminindeki süreklilik ve taraflar arasında tesis edilen güven diğer avantajlar arasında vurgulanabilir.

Ayrıca ara mallarının yurt içinde yeteri kadar bulunmamasının yanında yurt içindeki doğal tekellerin⁴ varlığı ülkeleri dışarıdan girdi tedarikine yönelmektedir ki bu da bu ülkeye bir maliyet avantajı sağlamaktadır. Tedarik zincirindeki stratejik ortaklar vasıtasıyla girdiye kolay erişim, ölçek ekonomisinin de etkisiyle çok uluslu kuruluşlardan sağlanan düşük maliyetli finansman, firmalar arası tesis edilen güven ile ortaya çıkan vade uyumlandırmaları dikey uzmanlaşmaya giden ülkelerin elde ettiği diğer avantajlar arasında sıralanabilir. Vurgulanan bu avantajlar yanında, özellikle çok uluslu firmalar piyasadan dışlanmamak adına uluslararası rekabete ayak uydurmak durumunda kalmakta, bu durum ise uzun vadede firmaya olumlu bir yansımaktadır. Söz konusu rekabet üretim süreçlerinin şeffaflığına katkı sağlarken, tüketiciler lehine de pozitif bir dışsallık yaratmaktadır.

Dikey uzmanlaşma ülke, sektör ya da firma bazlı avantajlar sağlamanın yanında, zaman zaman aleyhte gelişmelere de neden olabilmektedir. Cari fazla veren ülkeden açık veren ülke konumuna geçme, ulusal üretimin dışlanması ve ekonomik faaliyetlerde yüksek oranlı dışa bağımlılık bahsi geçen olumsuzluklar arasında sıralanabilir. Örneğin düşük katma değerli ihrac ürünlerin üretiminde yüksek ithal girdi kullanımı cari açığı da beraberinde getirmekte, bu süreç belirli bir süre zarfında ithalatın ihrac gelirleriyle karşılanamamasıyla sonuçlanmaktadır (Ersungur vd., 2011: 1). Bununla birlikte ithal girdi temininin nispeten daha düşük maliyetle gerçekleşmesi yerli girdilerle üretim yapan yurt içi firmaların aleyhine gelişmekte, yüksek maliyetli üretim süreci zorunlu olarak fiyat artışını beraberinde getirirken bu firmaların ürünlerine yönelik talep gerilemektedir. Geline nokta ise ulusal ölçekli şirketler çok uluslu firmalarca dışlanmakta ve bu süreç yerli girdiyle üretimin, dolayısıyla istihdamın gerilemesiyle sonuçlanmaktadır. Ölçek ekonomilerinden de yararlanan çok uluslu şirketler bir doğal tekele dönüşürken, bu gelişme kapalı ekonomiyi benimseyen yerli firmaların dışlanmasına yol açmaktadır. Buna karşın yabancı ara malı tedarikinin yüksek olduğu sektörlerde faktör transferi, dış alımın yapıldığı ülkelerin işgücü piyasasına pozitif yansırken, bu durumda karşı ülkenin üretkenliği olumlu etkilenmektedir (Özeş Özgür ve Zambak, 2019: 1415-1416).

⁴ Endüstrideki talebin tek firma tarafından ölçek ekonomilerinin de katkısıyla rekabetçi firmalara göre “daha etkin ve daha düşük maliyetle” karşılanmasıdır. “Üretim tesis ölçeği büyüdükçe parça başına maliyetin düştüğü ya da üretim tesis ölçeğinin çok büyük olduğu endüstrilerde zamanla tek firma tüm piyasaya hakim olabilir” ki bu doğal tekel (monopol) olarak adlandırılmaktadır (Dinler, 2014: 351).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Dikey uzmanlaşma konusu yerli ve yabancı literatürde sıkça ele alınmaktadır. Özellikle uluslararası literatür incelendiğinde, çalışmaların daha ziyade Amerika, Doğu Asya ve Çin merkezli ticarete yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu çalışmaların bir kısmı Neumann ve Tabrizy (2021); Lamonica vd. (2020); Kurata, vd. (2020); Lopes ve Santos (2016); Sotomayor (2016); Han ve Lee (2012); Clark (2010); Miroudot ve Ragoussis (2009); Amador ve Cabral (2008); Dean vd. (2007); Martin ve Orts (2001); Hummels vd. (2001) ve Hummels vd. (1998) şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte vurgulanan çalışmaların önemli bir çoğunluğunda dikey uzmanlaşma değerlerinin ölçümü amacıyla girdi-çıktı tablolarından, dış ticaret verilerinden ve endekslerinden yararlandırıldığı vurgulanabilir.

Neumann ve Tabrizy (2021), tarafından ele alınan çalışmada ulusal fiyatlardaki göreceli değişimlerin ticaret akışlarını nasıl etkilediğini incelemek için 2001-2015 dönemi özelinde 5 Asya ülkesindeki 13 imalat endüstrisi verileri ile sektöre özgü efektif reel döviz kurlarındaki değişikliklerin sektör düzeyindeki ticaret dengeleri, ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda yüksek fiyat rekabet gücünün, sektör düzeyindeki ticaret dengelerini artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca dikey uzmanlaşma arttıkça endüstri düzeyinde ticaret dengelerinin endüstriye özgü reel döviz kurlarına göre esnekliğinin azaldığı tespit edilmiştir. Lamonica vd. (2020), ise eleştirel bağlamdaki çalışmalarında başlangıçta dikey uzmanlaşmayı ölçmek için kullanılan üç standart yöntem hakkında bilgi sunarken, bunların ve özellikle ampirik analizlerde kullanılan Hummels vd.'nin (1998; 2001) önerdiği endeksin yetersizliğine değinmiştir. Bu yöntemler yerine Hummels vd.'nin (1998; 2001) endeksinin de ruhuna uygun ve eksikliğini gidereceği vurgulanan Dünya Girdi Çıktı Veri Tabanı (WIOD) yönteminin kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiş ve WIOD kullanılarak ülkelerin dikey uzmanlaşma dereceleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda ülkelerin üretim zincirinin 1995 yılından itibaren giderek daha fazla karmaşıklaştığı ve diğer ülkelerle iç içe girdiği belirlenmiştir. Kurata vd.'nin (2020) kaleme aldığı çalışmada, dikey bağlantılı endüstrileri olan bir Kuzey-Güney ticaret modeli yaratarak üretim aşamaları arasında azalan ticaret maliyetlerinin dikey uzmanlaşmayı nasıl teşvik ettiği ve ücretler ile refahı nasıl etkilediği araştırılmıştır. Elde edilen bulgular bir ülkenin ticaret maliyetindeki düşüşün o ülkede geçici olarak bir kayıp yaratabileceği, ancak ticaret

maliyetleri yeterince düştükten sonra her iki partner ülkenin de daha iyi duruma gelebileceğini göstermektedir.

Lopes ve Santos (2016) Portekiz’in Avrupa Birliği ülkeleriyle kauçuk ve plastik ürünler sektörleri odaklı yapılan dış ticaretten hareketle dikey uzmanlaşma değerinin 1995-2011 döneminde nasıl geliştiğini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda 1995-2008 arasında ithal girdi bağımlılığının önemli ölçüde arttığı vurgulanmıştır. Dikey uzmanlaşmanın ele alındığı bir başka çalışmada Sotomayor (2016) Meksika’nın Kanada ile gerçekleştirdiği çift taraflı ticarete odaklanmış ve yapılan analiz sonucunda özellikle otomotiv sanayinde dikey uzmanlaşma payının artış gösterdiği saptamıştır. Han ve Lee (2012) ise Çin ile Kore arasındaki toplam ticaretin yapısını inceledikleri çalışmalarında karşılıklı ekonomik faaliyetin yaklaşık yarısının dikey sektör içi ticaretten hareketle süregeldiğini belirtmiştir. Ayrıca araştırmacılar 2000’li yıllardan itibaren kimya sektörünün yatay endüstri içi ticaretinin artmasına karşın, dikey endüstri içi ticaretinin azaldığını tespit etmiştir. Bununla birlikte Clark (2010), ABD dış ticaretinde dikey uzmanlaşmayı etkileyen faktörlere odaklandığı çalışmasında işgücü kalitesinin temel değişken olduğunu belirlemiştir. Buradan hareketle gelişmekte olan ülkelerde işgücü kalitesinin nispeten düşük olması nedeniyle bu ülkelerin ABD ile yaptıkları ticarete dezavantajlı konumda yer aldıkları vurgulanmıştır. Miroudot ve Ragoussis (2009) tarafından kaleme alınan ve OECD ülkelerinin verilerinden hareketle ele alınan çalışmada ise ithal girdi bağımlılığı derecesi büyük ekonomilerde daha düşük olarak tespit edilmiştir. Hatta aynı çalışmada analiz dönemi sonunda görece küçük ekonomilerin dikey uzmanlaşma payının yaklaşık %20 artış gösterdiğine de dikkat çekilmiştir. Dean vd. (2007) 1997-2002 dönemi için Çin’in dış ticaretini 124 sektör bazında incelemiş ve analizi yapılan süre zarfında dikey uzmanlaşma düzeyinin 7 puanlık bir artışla %36’yı bulduğunu belirtmiştir. Dikey uzmanlaşma paylarının zamanlar arası değişimine odaklanan Amador ve Cabral (2008) ise 79 ülke ve 121 ürüne ait veri setinden hareketle bir analiz yapmış, özellikle Kuzey Amerika’da yüksek teknolojili ürünlerde ithal girdi bağımlılığının giderek arttığı bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca sanayileşme hızı bakımından pozitif ayrılan Çin, Güney Kore gibi Asya ülkelerinde söz konusu bağımlılığın dalgalı bir seyir izlemekle bildikte, yukarı yönlü olduğu ortaya konulmuştur. Aralarında İspanya’nın da yer aldığı seçilmiş OECD ülkelerinin dikey endüstri içi ticaret payını 1988-1992 dönemi için hesaplayan Martin ve Orts (2001), İspanya’nın güney ve kuzey bölgesinin dikey uzmanlaşma derecesi bakımından birbirinden farklılaştığını öne sürmüştür.

Dikey uzmanlaşma düzeyini girdi-çıkı analizi ile ölçmeye çalışan Hummels vd. (2001) 1968-1995 dönemi için OECD ve G-7 ülkeleri ticaretine odaklanmış ve görel küçük ekonomilerin ithal girdi bağımlılığının daha fazla gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte araştırmacılar kimyasal ürünler ile imalat sanayi sektörlerinin dikey uzmanlaşma payı bakımından öne çıktığını belirtmiştir. Hummels vd.'ye (1998) ait bir diğer çalışmada da ülke büyüklüğünün dikey uzmanlaşma derecesindeki önemine dikkat çekilmiştir. Çalışmada ülke büyüklüğü ile dikey uzmanlaşma derecesinin ters yönlü hareket ettiği vurgulanmış ve görel olarak küçük ülkelerin dikey uzmanlaşmada daha avantajlı oldukları belirtilmiştir.

Dikey uzmanlaşma konusunu Türkiye odağında ele alan çalışmaların bir kısmı ise Akbınar Dikici (2020); Özeş Özgür ve Zanbak (2019); Dağıstan (2019; 2017); Gündoğdu (2015); Balcılar vd. (2014); İnançlı (2011); Gökalp ve Akgün (2011); Aydın vd. (2010); Saygılı vd. (2010); Yükseler ve Türkan (2008); Şimşek (2005); Şenoğlu'na (2003) aittir. Bu çalışmalar incelendiğinde önemli bir çoğunluğunun girdi-çıkı tabloları ve dış ticaret verilerinden hareketle kaleme alındıkları görülmektedir. Balcılar vd. (2014) ve Aydın vd. (2010) ise konuyu ekonometrik yöntemlerle ele almış ve analizlerini bu doğrultuda gerçekleştirmiştir.

Akbınar Dikici (2020) çalışmasında Türkiye'de tekstil sektörü ihracatının ithalata bağımlılığını tespit etmek amacıyla 1998, 2002 ve 2012 yıllarına ait girdi-çıkı tablolarını kullanmış, sektörün doğrudan ve toplam ileri/geri bağ etkilerini ve dikey uzmanlaşma paylarını incelemiştir. Elde edilen bulgular neticesinde tekstil sektöründe ithalat bağımlılığının ve dikey uzmanlaşmanın arttığı tespit edilmiştir. Özeş Özgür ve Zanbak (2019) Türkiye odağında bir analiz gerçekleştirirken, 2005-2017 yılları arasında ait sektörel veri setini kullanmıştır. Araştırmacılar tarafından yapılan ölçümler neticesinde Türkiye'nin toplam dikey uzmanlaşma düzeyinde az da olsa bir yükseliş trendi tespit ederken, metal, kok kömürü, petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı sektörlerinin ithal girdi bağımlılığı bakımından öne çıktığının altı çizilmiştir. Dağıstan (2019), çalışmasında Türkiye'de ISIC Rev.3'e göre sınıflandırılan 35 sektör özelinde dikey uzmanlaşma oranları hesaplanarak yurt içi ve yurtdışı katma değer oranlarının toplam gayri safi ihracat içerisindeki payını hem toplam hem de sektör bazında incelemiştir. Çalışmada Dünya Girdi Çıkı Veri Tabanı (WIOD) kullanılarak 1995-2011 dönemi verilerinden yararlanılırken, elde edilen sonuçlar doğrultusunda Türkiye'nin ihracatı içerisinde dikey uzmanlaşma

oranının önemli bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Dikey uzmanlaşma yoğunluğunun en yüksek olduğu sektörler ise “ana metal sanayi ve metal eşya sanayi” ile “motorlu kara taşıtı ve römorklar; diğer ulaşım araçları” sektörleri olarak belirlenmiştir. Bunun yanında Dağıstan (2017) tarafından kaleme alınan bir diğer çalışmada Türkiye’nin de içinde bulunduğu 61 ülke ve 34 sektör analiz edilmiş ve bu çalışmada 1995’ten 2011’e Türkiye’nin dikey uzmanlaşma derecesinin yaklaşık 17 puanlık artışla %25,7’ye ulaştığı vurgulanmıştır. Türkiye özelinde aynı zaman dilimi için gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Gündoğdu (2015) da ithal gidi bağımlılığının arttığını belirlemiş ve araştırmacı söz konusu yükselişin teknoloji yoğun ürünlerin üretiminden ileri geldiğinin altını çizmiştir. Bunun yanında Balcılar vd. (2014) 1995-2012 dönemi için Türkiye’nin dış ticaret yapısını analiz etmiş ve petrol ve türevlerini temel ara malı olarak kullanan sektörlerin ithalat bağımlılığının nispeten yüksek olduğuna değinmiştir. Türkiye’de motorlu taşıtlar sektörünün yabancı girdi bağımlılığına odaklanan İnançlı (2011) 1998-2007 dönemindeki gözle görülür artışa dikkat çekerken, 2009 ve 2010 yıllarında bu artışın küresel krizin de etkisiyle durağan bir yapıya dönüştüğünü belirtmektedir. Aydın vd. (2010) tarafından ekonometrik modeller yardımıyla kaleme alınan bir diğer çalışmada 1990-2000 döneminde üretimde uzmanlaşma yapısı Türkiye dahil 8 gelişmekte olan ve 8 gelişmiş ülke verilerinden hareketle incelenmiş, Türkiye özelinde yapılan tahmin sonucunda ana metal ve ulaştırma sektörlerinin yabancı ara malı kullanım derecesi bakımından diğer sektörlerden ayrıştığı belirtilmiştir. Bununla birlikte analizi yapılan ülkeler içinde Türkiye’nin ithalat bağımlılığı bakımından başı çektiği, çalışmanın temel bulguları arasında yer almaktadır. Benzer bir diğer çalışmada 1980-2000 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin girdiler bakımından net ithalatçı konumunun değişmediği vurgulanırken, aynı çalışmada 1990-2000 döneminde belirli ürünlerde ihracatçı konumuna geçildiği tespit edilmiştir (Saygılı vd., 2010). Yabancı girdi bağımlılığının zamanlar arası değişimini 1973-2002 dönemi için alt sektörlere odaklanarak ele alan Gökalp ve Akgün (2011), söz konusu bağımlılığın 1977-1980 yılları dışında artış gösterdiğini belirtmiştir. Yükseler ve Türkan (2008) tarafından Türkiye’de dış ticaretin yapısını incelemek üzere kaleme alınan çalışmada, 2001 yılı sonrası dönemde ithalatın artış hızının ihracata göre daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Aynı çalışmada özellikle imalat sanayinde üretimin ithalata bağımlılığının sürekli yukarı yönlü hareket ettiği vurgulanmaktadır. Şimşek (2005) ile Şenoğlu (2003) tarafından kaleme alınan ve Türkiye’nin imalat sanayi odağında gerçekleştirdiği dış ticaretin değerlendirildiği çalışmalarda benzer bulgulara rastlanırken, analizi

yapılan dönemde endüstri içi dikey uzmanlaşma oranlarının yukarı yönlü ivmeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu ticarete konu olan mallarda nispeten düşük kalitenin hâkim olduğu da bu çalışmalarda dikkat çekilen bir diğer husus olmuştur. Son olarak Şenoğlu (2003) çalışmasında Grubel Lloyd endeksinin yanında Balassa endeksini de kullanmış ve bu endeks yardımıyla 1989-2001 döneminde Türk imalat sanayinde artan endüstri içi ticaretin önemli bir kısmının dikey endüstri içi ticareten kaynaklandığına işaret etmiştir.

4. AMPİRİK ANALİZ

4.1. Veri Seti ve Yöntem

Bir ülkenin ihracatındaki yabancı katma değer payı olarak da ifade edilen dikey uzmanlaşma payının formüle edilmiş hali eşitlik 1’de gösterilmektedir. Bu eşitlikten de anlaşılacağı üzere 2. ülke üretiminde hiç ithal girdi kullanmazsa dikey uzmanlaşma payı “0” olmaktadır.

$$VS = \frac{\text{İthal edilen ara malları}}{\text{Nihai Çıktı}} * \text{İhracat} \quad (1)$$

Gelinen aşamada endüstriyel ve toplam dikey uzmanlaşma seviyelerinin elde edilmesi için eşitlik 2’den yararlanılırken, söz konusu eşitlikte VSS_k ülkesi için dikey uzmanlaşma payını, VS_k ihracatın ithal girdi içeren kısmını X_k ise ihracatı temsil etmektedir (Hummels vd., 2001; Özeş Özgür ve Zanbak, 2019). Her bir sektörün ihracatında ithal girdi kullanımının artması durumunda sektörel dikey uzmanlaşma payı da artış göstermektedir. Bir başka deyişle ihracat yoğun sektörlerde ithal girdi kullanımı artınca ihracatın bir payı olarak toplam dikey uzmanlaşma payı da aynı yönlü hareket etmektedir.

$$VSS = \frac{VS_k}{X_k} = \frac{\sum_j VS_{kj}}{\sum_i X_{ki}} \quad (2)$$

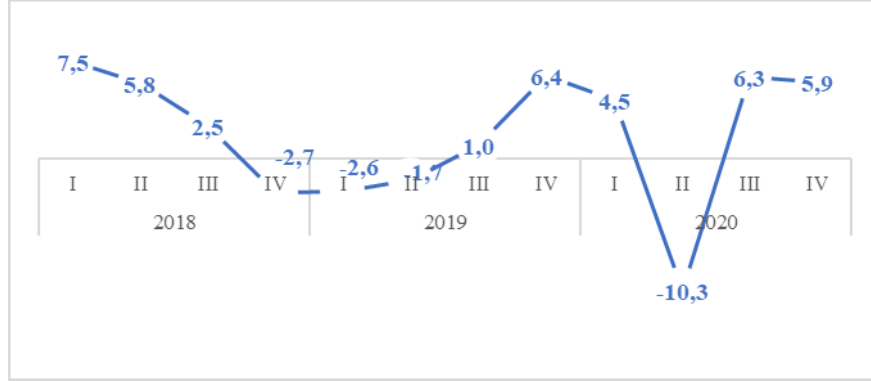
Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK, 2018a) elde edilen 2018:01-2020:04 dönemine ait çeyreklik dış ticaret ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) verilerinden hareketle Türkiye’de en fazla ihracat yapılan 5 sektör bazında dikey uzmanlaşma analizi yapılmaktadır. Çalışmada analiz dönemi bakımından 2018-2020 yıllarının belirlenmesinin altında, özellikle 2019’ın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte dünyayı etkisi altına alan COVID19 pandemisinin Türkiye’nin dış ticaretine yansımalarını ortaya çıkarmak yatmaktadır. Diğer bir ifadeyle pandeminin hemen öncesi dönem ile karşılaştırılabilir çıkarımlar yapmak üzere 2018 yılı da analize dahil edilmiş pandeminin

dikey uzmanlaşmadaki olası etkilerine odaklanılmıştır. Gelinen aşamada vurgulanması gereken bir husus da nominal endüstriyel ithalat ve ihracat verileri ile TÜİK’in 2 basamaklı Harmonize Sistem (HS) verisinin dönemsel GSYH için 2009 bazlı harcama yöntemiyle elde edildiğidir.

Çalışmada endüstriyel ve toplam dikey uzmanlaşma değerinin elde edilmesi adına Türkiye’deki “ihracatçı 5 sektöre” ve pandemi sürecinde söz konusu sektörlerin dikey uzmanlaşmalarının nasıl değiştiğine odaklanılmış, analiz bu doğrultuda şekillendirilmiştir. Ele alınan sektörler Örne giyim eşyası ve aksesuarı (*tekstil*); Demir ve çelik (*demir çelik*); Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (*makineler*); Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı (*elektrikli/elektronik cihazlar*) ve Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı (*otomotiv*) şeklinde sıralanabilir. Değindiği üzere analizin 2018-2020 dönemi çeyreklik verileri ışığında yapılmasının nedeni Covid-19 öncesi ve sonrasında (hatta sürecinde) Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı endüstrilerin dikey uzmanlaşma paylarındaki oynamaları saptayabilmektir.

4.2. Bulgular

Türkiye ekonomisinde 2018 yılı ortalarından itibaren başlayan daralma süreci takip eden yılda da devam etmiş ve üçer aylık dönemlerde negatif değerlerde gerçekleşen ulusal gelirin büyüme hızı 2019 yılı 3. çeyreği itibariyle yaklaşık %1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2019 yılı son çeyreğinde yüksek bir büyüme oranına ulaşılması 2020 yılı için daha iyimser beklentiler içine girilmesini sağlamıştır ki bunda 2019 yılının son çeyreğinde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları etkili olmuştur. Bu politikalar özellikle tüketim harcamalarındaki artışı beraberinde getirirken, büyüme hızının yukarı yönlü olmasına katkı sağlamıştır (TÜRMOB, 2020: 13-14).

Şekil 1: Türkiye’de 2018Q1-2020Q4 Döneminde Büyüme Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Aralık 2019 itibarıyla Çin’den gelen koronavirüs haberlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi henüz belirginleşmemişken, Türkiye’de ilk korona vakasının görüldüğü 10 Mart tarihine kadar ekonomik faaliyetler normal seyrinde devam etmiş ve büyüme oranı 2020’nin ilk çeyreğinde pozitif gerçekleşmiştir. Diğer yandan koronavirüs haberleriyle Mart ayı son haftası itibarıyla birçok sektörde üretim azalmaya başlamış, bazı sektörlerde tamamen durma noktasına gelmiş ve hatta 2020 yılının üçüncü çeyreğinde negatif büyüme (-%10,3) yaşanmıştır. Bununla birlikte pandemi süresince toplam yurt içi talepte büyük oranda daralma yaşanmış, küresel ölçekte ise petrol başta olmak üzere enerji sektörünün önemli bir çoğunluğunda üretim ve fiyatlama bakımından dalgalanmalar yaşanmıştır. Ayrıca pandemi dolayısıyla ülkelerin sınırlarını kapatmaları ve ulaşım kısıtı nedeniyle tüm dünyada dış ticaret faaliyetlerinin en az düzeyde gerçekleşmesi ekonomilerin yapılarını etkilemiştir (TÜRMOB, 2020: 15-18). Salgının küresel ölçekteki bu negatif seyri Türkiye’nin dış ticaretine de olumsuz yansımış ve özellikle ihracatta önceki dönemlere göre önemli ölçüde gerileme yaşanmıştır ki özellikle pazar ve talep daralmalarının yaşandığı 2020 yılında ihracat bir önceki yıla göre %6,3 oranında azalarak 169,5 milyar dolara gerilemiştir. Buna karşın üretimde dışa bağımlılığının da etkisiyle ithalat %4,3 oranında artış göstererek 219,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı 2019 yılında %84,6 iken, 2020 yılında bu oran %76,7 düzeyine gerilemiştir (TÜİK, 2021c).

Önceki aşamalarda da vurgulandığı üzere, ekonomik büyümenin ve dış ticaretin dalgalı bir seyir izlediği pandemiye de içine alan dönemde

Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı 5 endüstrinin dikey uzmanlaşma değerlerinin karşılaştırmalı bir analizinin yapılması çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Çalışmanın bu amacına uygun olarak eşitlik 2’nin de yardımıyla yapılan ölçümler neticesinde 2018-2020 döneminde dikey uzmanlaşma payı en yüksek olan endüstrinin makinalar olduğu görülmektedir. Analiz dönemi boyunca söz konusu endüstriye ait dikey uzmanlaşma payının dalgalı bir seyir izlediği görülmekle birlikte, 2018 yılının ilk çeyreğinde %3,47 olan dikey uzmanlaşma payının 2020 yılı son çeyreği itibarıyla %4 oranında gerçekleştiği gözlenmektedir. Benzer şekilde dikey uzmanlaşma payı yüksek olan diğer endüstriler *elektrikli/elektronik cihazlar*, *otomotiv* ve *demir çelik* şeklinde sıralanmaktadır. Analiz dönemi başında *elektrikli/elektronik cihazlar* endüstrisine ait dikey uzmanlaşma payı %2,36 iken, 2020’nin son çeyreğinde bunun %2,65 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Diğer yandan *otomotiv* ve *demir çelik* endüstrilerine ait dikey uzmanlaşma payları 2018 yılının ilk çeyreği itibarıyla sırasıyla %1,98 ve %2,33 iken, 2020 yılının sonunda söz konusu payların %3 ve %2,15 oranında gerçekleştiği söylenebilir. Türkiye’de lider ihracatçı endüstriler arasında en düşük dikey uzmanlaşma payına sahip endüstrinin ise *tekstil* olduğu görülmektedir. Tekstil endüstrisine ait dikey uzmanlaşma payı 2018 yılı ilk çeyreği itibarıyla %0.09 iken, bu düzey 2020 yılının dördüncü çeyreği itibarıyla %0.08 oranına gerilemiştir. Söz konusu endüstriye ait dikey uzmanlaşma payları 2019 yılının ilk 2 çeyreğinde mütevazı bir oranda azalsa da genel olarak bu endüstriye ait dikey uzmanlaşma paylarında büyük oranlarda bir değişiklik meydana gelmediği gözlenmektedir.

Tablo 1: Dikey Uzmanlaşma Katsayıları (%)

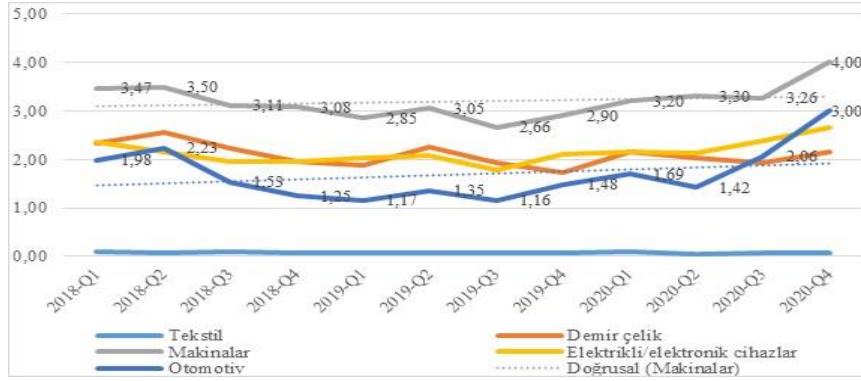
SEKTÖRLER	2018 -Q1	2018 -Q2	2018 -Q3	2018 -Q4	2019 -Q1	2019 -Q2	2019 -Q3	2019 -Q4	2020 -Q1	2020 -Q2	2020 -Q3	2020 -Q4
Tekstil	0.09	0.08	0.10	0.09	0.08	0.07	0.08	0.08	0.09	0.05	0.08	0.08
Demir çelik	2.33	2.55	2.24	1.96	1.88	2.27	1.94	1.72	2.15	2.04	1.93	2.15
Makinalar	3.47	3.50	3.11	3.08	2.85	3.05	2.66	2.90	3.20	3.30	3.26	4.00
Elektrikli/elektronik cihazlar	2.36	2.16	1.97	1.97	2.03	2.08	1.78	2.10	2.15	2.14	2.37	2.65
Otomotiv	1.98	2.23	1.53	1.25	1.17	1.35	1.16	1.48	1.69	1.42	2.06	3.00
Türkiye (Toplam)	30.36	29.65	27.00	26.14	28.55	28.69	25.15	26.60	31.12	28.12	28.51	32.01

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda elde edilen bir diğer önemli bulgu, dikey uzmanlaşma payı nispeten yüksek olan endüstrilerin (tekstil hariç) 2018 yılından 2019’a geçerken azalan dikey uzmanlaşma paylarının,

2020 yılında tekrar artış eğilime girdiğidir. Bununla birlikte Türkiye’de koronavirüs vakalarının ilan edildiği tarih (2020Q1) baz alındığında *makinalar* hariç tüm ihracatçı endüstrilerin dikey uzmanlaşma paylarında ilk aşamada gerileme görülürken, takip eden süreçte yukarı yönlü ivme göze çarpmaktadır. Ayrıca otomotiv sektörünün 2020Q2 ve 2020Q4 zamanları arasında elde ettiği 1,58 puanlık artış ile tekstilin tüm zamanlardaki durağan seyri göze çarpmaktadır.

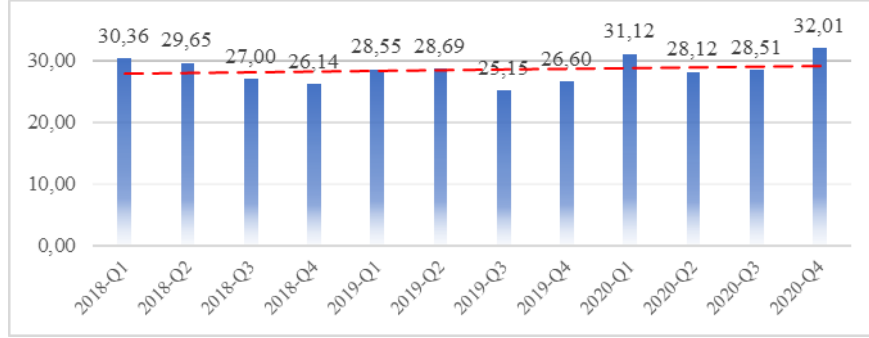
Şekil 2: Sektörel Dikey Uzmanlaşma Payları (2018Q1-2020Q4)

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Öncü ihracatçı endüstrilerin yanında, Türkiye’de faaliyet gösteren tüm sektörlerin (97 adet) toplam dikey uzmanlaşma paylarına bakıldığında (Şekil 2), analiz dönemi başında %30.36 olan payın, 2020 yılının son çeyreğinde %32.01’e ulaştığı gözlenmektedir. Buna karşın 2019 yılının ilk 3 çeyreğinde 2018 yılının aynı dönemine göre toplam dikey uzmanlaşma paylarındaki gerileme ise dikkat çekicidir. Devamında toplam dikey uzmanlaşma payının artış göstermeye başladığı görülürken, 2020 yılı ikinci çeyreğinde pandeminin de olası etkisiyle bir önceki çeyreğe göre 3 puanlık gerileme göze çarpmaktadır. Bu gerilemede aynı dönemdeki ihracatta yaşanan durağanlığın etkili olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 3: Türkiye Geneli Dikey Uzmanlaşma Payının Seyri (2018Q1-2020Q4)

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Bu çalışmada odaklanılan analiz dönemini takip eden 2021 yılı dış ticaret verileri incelendiğinde, yılsonunda gerçekleştirmiş olan 271,4 milyar dolarlık ithalatın 35,9 milyar dolarını yatırım mallarının, 210,1 milyar dolarını ise hammadde ile ara mallarının oluşturduğu görülmektedir (TÜİK, 2022). Bunun yanında aynı yıldaki ithalatın yaklaşık %10’u ise tüketim mallarıdır. Bu noktada yatırım, hammadde ve ara malları ile tüketim malları ithalat kalemlerinin özellikle 5 ihracatçı sektörün üretimine altyapı oluşturduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, dış ticaret verileri Türkiye’deki 5 lider ihracatçı sektörün tekstil dışındaki 4’ünün aynı zamanda lider ithalatçı olduğuna da işaret etmektedir. Bu durum, özellikle makineler, demir çelik, elektrikli/elektronik cihazlar ve otomotiv sektörlerinin yüksek oranlı ithal girdi bağımlılığını kanıtlarken, endüstriyel üretim yapabilmek için öncelikle ithalat yapma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, demir ve çelik, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı; vurgulanan dönemde en fazla ithalatın yapıldığı alt kalemler olarak sıralanabilir. Bu ithalat kalemlerinin önemli bir çoğunluğu ise ihracatçı sektörlerin üretiminde girdi olarak kullanılmaktadır.

Araştırma bulguları, Türkiye’de ithal girdi bağımlılığını azaltıcı politikaların uygulamasının kaçınılmaz olduğunu kanıtlamaktadır. Endüstriyel açıdan bakıldığında pandeminin başladığı dönemi de içine

alan süre zarfında Türkiye’de lider ihracatçı sektörler arasında “makinalar” sektörü en yüksek dikey uzmanlaşma payına sahip iken “tekstil” en düşük dikey uzmanlaşma payına sahip olan sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum “makinalar” sektörü ihracatının daha fazla yabancı katma değer içerdiğine işaret ederken, “tekstil” sektörü ihracatının nispeten az ithal girdi içerdiğini göstermektedir. Benzer şekilde dikey uzmanlaşma payı yüksek olan “elektrikli/elektronik cihazlar, otomotiv ve demir çelik” sektör ihracatlarının da yabancı katma değer oranının yüksek olduğu ve ulusal katma değer oranının düşük olduğu söylenebilir. Genel olarak bu 4 sektörde araştırma dönemi boyunca ve sonunda daha yüksek dikey uzmanlaşma paylarının elde edilmesi, söz konusu endüstrilerin ihracat içeriklerinde ithal girdi oranının arttığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Türkiye’nin toplam ihracatında kullanılan ithal girdi miktarının analiz dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlese de, dönem sonu itibarıyla artışa geçtiği söylemek mümkündür. Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekir ki, bazı dönemlerde azalan dikey uzmanlaşma payları (örneğin 2020Q2), doğrudan ithal girdi kullanımının gerilemesinden ziyade Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik yavaşlama ve/veya pandeminin de olası etkisiyle ihracatta yaşanan ivme kaybı kaynaklı olabilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada TÜİK veri tabanından elde edilen 2018:01-2020:04 dönemine ait çeyreklik dış ticaret ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) verilerinden hareketle Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı 5 sektörün dikey uzmanlaşma payları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Çalışmada özellikle 2019 yılının ikinci yarısından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin söz konusu sektörlerin ve Türkiye’nin dış ticaretine olası etkisi değerlendirilmektedir.

Sektörel ve toplam dikey uzmanlaşma paylarından yola çıkılarak kaleme alınan çalışmada, ihracatta ulusal katma değer oranının düştüğü, buna karşın yabancı katma değer payının arttığı tespit edilmiştir. Bunun yanında 2018-2020 döneminde *makinalar* sektörü ihracatı ithal girdi payı en yüksek sektör olarak saptanırken, bunu sırasıyla *elektrikli/elektronik cihazlar*, *otomotiv* ve *demir çelik* sektörleri izlemektedir. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise *tekstil* sektörü ihracatının ithal girdi payının diğer sektörlerle göre oldukça düşük olduğu ve analiz dönemi boyunca neredeyse aynı oranda kaldığıdır. Bu durum tekstil sektörü ihracatının diğer sektörlerle göre daha az ithal girdi içerdiğine ve ulusal katma değer oranının daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte 2020 yılının ikinci çeyreğinde pandemi dolayısıyla toplam

ihracatta yaşanan yavaşlama nedeniyle toplam dikey uzmanlaşma payında bir azalma tespit edilse de, bu pay aynı yılın son çeyreğinde yukarı yönlü ivmelenmiştir. Ayrıca 2018 yılının ilk çeyreğinden 2020 yılının son çeyreğine kadar dalgalı bir seyir izleyen toplam dikey uzmanlaşma payının dönem sonunda yukarı yönlü ivmelenmesi de Türkiye’nin toplam ihracatında ithal girdi payının giderek arttığına ve dolayısıyla ulusal katma değer payının gerilediğine karşılık gelmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de lider ihracatçı sektörler ile Türkiye geneli dikey uzmanlaşma paylarının 2018Q1-2020Q4 döneminde artış göstermesi Türkiye’nin ihracatta ithal girdi bağımlılığının artış gösterdiğine işaret etmektedir. Pandeminin dış ticarete yarattığı yavaşlama etkisi dikey uzmanlaşma paylarına yansımış gibi görünse de, asıl sorun Türkiye’nin kronikleşen ithal girdi bağımlılığını azaltıcı politikaları uygulayabilme yeteneğine dayanmaktadır. Her ne kadar kalkınma planlarında ithal girdi bağımlılığını azaltıcı politikalara vurgu yapılsa da bu, uzun zamandır çözülememiş bir sorun olarak kendini göstermektedir. İhracatta en yüksek paya sahip olan ve makineler, otomotiv gibi sektörleri de içine imalat sanayide ithal girdi bağımlılığını azaltacak politikaların uygulanması, ihracatta ulusal katma değer oranını artıracak ve yüksek katma değer yaratacak üretim yöntemlerinin tercihi ülke ekonomisine olumlu yansıyacaktır. Zira elde edilen bulgular, ihracat payı yüksek olan sektörler başta olmak üzere, ulusal katma değer yaratmak üzere kısmi ve geçici ithal ikameci politikaların uygulanmasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır ki bu durum ilk aşamada büyüme hızına olumsuz yansıyabilir. Söz konusu politika önerisinin kısmi ve geçici süre şeklinde vurgulanmasının altında, süreç sonunda büyüme hızında yaşanabilecek yavaşlamayı sürekli kılmamak yatmaktadır. Her ne kadar kısa vadede ekonomide bir yavaşlama ihtimali olsa da, uzun vadede yerli hammadde ve aramalı kaynaklı üretim, söz konusu olumsuz seyri tersine çevirecek ve bu durum ihracatın katma değer yaratma kapasitesi artıracaktır. Dolayısıyla üretebilmek ve ihracat yapabilmek için ithal girdi kullanma zorunluluğu ortadan kalkacak ve bu süreç öncelikle ekonomik büyümeye, ardından kalkınmaya olumlu yansıyacaktır.

Bununla birlikte yerel girdi kullanan ihracatçı sektörlerle yönelik uygulanabilecek vergi indirimi, doğrudan teşvik, ucuz finansmana erişim gibi destekler ithal bağımlılığını nispeten geriletecektir. Özellikle imalat sanayide Ar-Ge ve inovasyon için bütçeden ayrılan payda yapılabilecek bir iyileştirme, pandeminin yaratmış olduğu olumsuz etkileri hafifletecektir ki, bu endüstrilerde işgücü yoğun üretimin mümkün

olduğu kadar yerel teknoloji yoğun üretime doğru evrilmesi ve rekabet üstünlüğüne sahip endüstrilerde uzmanlaşılması, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca tekstil gibi ulusal katma değer payı görece yüksek olan sektörler için yeni pazarların bulunması rekabet avantajı ve dış ticaret fazlası yaratma bakımından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Akbinar Dikici, Y.Z. (2020). Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Amador, J., Cabral, S. (2008). Vertical Specialization Across the World: A Relative Measure. Estudos e Documentos de Trabalho Working Papers., No:10, July2008, Lisboa.
- Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M., Yılmaz, G. (2010). Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye.
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/db04aee7-26d4-440f-9bb9-e537f3a0835d/WP1001.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-db04aee7-26d4-440f-9bb9-e537f3a0835d-m3fw5Se> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- Balcılar, M., Bal, H., Algan, N. ve Demiral, M. (2014). Türkiye'nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012). Ege Akademik Bakış, 14(3), 451-462. <https://dx.doi.org/10.21121/eab.2014318030>
- Clark, D. P. (2010). Vertical Specialization with Developed and Developing Countries. The Journal of Developing Areas, 43(2), 327-339. <https://dx.doi.org/10.1353/jda.0.0061>
- Dağıstan, N. (2019). Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Dikey Uzmanlaşmanın Girdi-Çıktı Modeli ile Analizi. Fiscaeconomia, 3(2), 1-20. <https://dx.doi.org/10.25295/fsecon.2019.02.001>
- Dağıstan, N. (2017). Küresel Değer Zincirlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret ve Üretim Yapısına Etkileri. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, 824-835. <https://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2017ICMEB1735493>

- Dean, J.M., Fung, K.C; Wang, Z. (2007). Measuring the Vertical Specialization in Chinese Trade, Office of Economics Working Paper U.S. International Trade Commission. No. 2007-01-A.
- Dinler, Z. (2014). Mikro İktisat. Ekin Kitabevi.
- Ersungur, M., Ekinci, D., Takım, A. (2011). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 1-11.
- Gökalp, F., Akgün, G. (2011). Küresel Ekonomiye Katılım Sürecinde Türkiye’de Üretimin Uluslararasılaşması: Dikey Uzmanlaşma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 47-62.
- Gündoğdu, C. (2015). Domestic Content of Exports and The Vertical Specialization: An Analysis for Turkish Export, 1995-2011, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Han, K., Lee, J. (2012). FDI and Vertical Intra-Industry Trade between Korea and China, Korea and the World Economy, 13(1), 115-139.
- Hummels, D., Rapaport, D., Yi, K.M. (1998). Vertical Specialization and Changing Nature of World Trade, FRBNY Economic Policy Review, 6 79-99.
- Hummels, D., Ishii, J., Yi, K.M. (2001). The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade, Journal of International Economics, V.54, N.1, 75-96.
- İnançlı, S., Konak, A. (2011). Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2), 343- 362.
- Kurata, H., Nomura, R., Suga, N. (2020). Vertical Specialization in North–South Trade: Industrial Relocation, Wage and Welfare, Review of International Economics, 28(1), 119-137. <https://doi.org/10.1111/roie.12444>
- Kurtoğlu, Ç. (2011). Dikey Uzmanlaşma-Üretim Modeli. <http://celikkurtoglu.com/Blog/MakaleDetay.aspx?Id=72> (Erişim Tarihi: 22.12.2018).

- Lamonica, G.R., Salvati, L. ve Carlucci, M. (2020). Vertical Specialization Across The World: Evidence from the World Input-Output Table, *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, 74(1), 17-28.
- Lopes, J. C., Santos, A. (2016). Vertical Specialization, Global Value Chains and International Trade: The Rubber and Plastics Industry in Portugal and Comparison with Northern and Southern EU Countries, *Regional and Sectoral Economic Studies*, 16(2), 15-28.
- Martin, J.A, Orts, V. (2001). Vertical Specialization and Intra-Industry Trade: The Role of Factor Endowments, *Universitat Jaume I de Castelló and Institut d'Economia Internacional, The University of Nottingham*:
<https://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/conferences/2001/may2001conf/martin-2001.pdf>, Castelló (Erişim Tarihi: 23.12.2018)
- Miroudot, S., Ragoussis, A. (2009). Vertical Trade, Trade Costs and FDI, *OECD Trade Policy Papers*, No. 89, OECD Publishing: Paris.
- Neumann, R., Tabrizy, S.S. (2021). Exchange Rates and Trade Balances: Effects of Intra-Industry Trade and Vertical Specialization, *Open Economies Review*, 32(3/8), 613-647.
- Özeş Özgür, R., Zanbak, M. (2019). Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik Bazı Tespitler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1411-1436.
<https://dx.doi.org/10.15869/itobiad.545451>
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., Hamsici, T. (2010). Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı, *TCMB Çalışma Tebliği*,
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1/WP1002.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1-m3fB8Ud> (Erişim Tarihi: 23.12.2018)
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. Güzem Can Yayınları*.
- Sotomayor, M. (2016). Vertical Specialization of Production: Critical Review and Empirical Evidence for the Mexican Manufacturing Industries 1994-2014, *International Journal of Business and Social Research*, 6(2), 11-28.
<https://dx.doi.org/10.18533/ijbsr.v6i2.926>

- Şenoğlu, D. (2003), Measuring Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade For Turkish Manufacturing Industry Over Time, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, N. (2005). Türkiye’nin Yatay ve Dikey Endüstri-İç Dış Ticareti. DEÜ İİBF Dergisi, 20(1), 43-62.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2018a), Dış Ticaret İstatistikleri, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi: 10.11.2018).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2021b), Dönemsel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Quarterly-Gross-Domestic-Product-Quarter-I-January-March,-2021-37181> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2021c), Dış Ticaret İstatistikleri. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p= Foreign-Trade-Statistics-December-2020-37412](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-December-2020-37412) (Erişim Tarihi: 06.06.2021).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2022), Dış Ticaret İstatistikleri, . Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret, Geniş ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535> (Erişim Tarihi: 14.02.2022).
- TÜRMOB (2020). Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu. <https://turmob.org.tr/ekutuphane/download/64fb4303-b06e-4f16-97bb-3b68a332873c>, (Erişim Tarihi: 06.06.2021).
- Yükseler, Z., Türkan, E. (2008). Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9002-turkiyenin-uretim-ve-dis-ticaret-yapisinda-donusum-kuresel-yonelimler-ve-yansimalari> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Ek 1: Türkiye'nin 2018-2020 Dönemindeki Dış Ticaret Verileri

(Bin \$)

	İHRACAT					İTHALAT					
	Q1	Q2	Q3	Q4	TOPLAM	Q1	Q2	Q3	Q4	TOPLAM	
2018	87	7.004.235	7.097.839	6.043.729	7.364.967	27.510.770	4.190.446	4.806.531	3.026.086	2.362.872	14.385.935
	84	4.067.198	4.194.083	4.147.860	4.671.027	17.080.169	7.346.492	7.538.140	6.156.314	5.820.780	26.861.726
	72	2.647.263	2.563.747	2.809.140	3.458.765	11.478.916	4.938.625	5.507.694	4.434.372	3.712.911	18.593.602
	85	2.395.484	2.421.356	2.235.874	2.704.812	9.757.527	5.008.037	4.662.285	3.892.075	3.720.592	17.282.989
	61	2.302.631	2.202.424	2.341.295	2.331.214	9.177.565	193.633	169.974	194.376	160.925	718.908
	Türkiye	43.245.483	43.354.562	42.945.484	47.623.227	177.168.756	64.316.667	63.936.918	53.456.158	49.442.739	231.152.483
2019	87	6.747.888	6.607.862	6.398.101	7.147.027	26.900.878	2.060.066	2.432.351	2.378.076	3.137.216	10.007.711
	84	4.323.405	4.368.582	4.390.115	4.679.540	17.761.642	5.044.208	5.491.385	5.462.652	6.161.998	22.160.243
	72	2.784.923	2.597.500	2.409.023	2.227.561	10.019.007	3.331.687	4.086.293	3.984.725	3.646.971	15.049.677
	85	2.309.684	2.339.113	2.356.247	2.743.275	9.748.319	3.584.311	3.751.180	3.655.037	4.453.239	15.443.768
	61	2.285.052	2.143.900	2.391.024	2.380.193	9.200.169	142.354	134.819	167.392	172.977	617.542
	Türkiye	44.533.731	43.830.379	44.428.461	48.040.151	180.832.722	50.471.873	51.679.973	51.733.493	56.459.863	210.345.203
2020	87	6.043.262	3.248.197	5.377.936	7.428.592	22.097.987	3.032.756	2.183.671	4.140.692	5.934.447	15.291.567
	84	4.230.410	3.122.669	4.344.352	5.099.943	16.797.374	5.725.170	5.077.613	6.560.352	7.908.876	25.272.011
	72	2.152.025	1.992.750	2.003.326	2.654.999	8.803.101	3.848.244	3.138.976	3.876.321	4.239.413	15.102.954
	85	2.185.219	1.844.305	2.415.911	2.861.637	9.307.072	3.846.818	3.288.603	4.771.598	5.232.601	17.139.620
	61	2.077.693	1.163.541	2.530.146	2.615.417	8.386.796	157.520	75.782	157.968	152.691	543.960
	Türkiye	42.663.273	32.396.732	43.339.562	51.251.427	169.650.994	55.680.553	43.271.193	57.320.918	63.242.197	219.514.861

Kaynak: TÜİK, 2021

87	Otomotiv (Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı)
84	Makinalar (Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları)
72	Demir Çelik (Demir ve çelik)
85	Elektrikli / Elektronik cihazlar (Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı)
61	Tekstil (Örme giyim eşyası ve aksesuarı)